

VARGA KRISZTIÁN

„Az ítéletet megerősítem, és annak végrehajtását elrendelem!”

Gondolatok Schönherz Zoltán ítéletéről

Dr. Gazda Imre hadbíró-százados 1942. október 9-én a következő mondatot vezette rá a honvéd vezérkar főnökének bírósági ítéletére: „Schönherz Zoltán I. r. [első rendű] elítélten a kötélt általi halálbüntetés a mai napon 8 óra 20 percre bezárólag végrehajtott.”¹ Ez a záradék az 1942-es kommunistaelenes nyomozás és az azt követő törvényszéki eljárás egyik utolsó akta-tusa volt. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének bírósága 1942. szeptember 30-án hozott ítéletet Schönherz Zoltán és társai ügyében. A tárgyalás fő vádlottját halálra, a másodrendű vádlott Tóth Mihályt 15 évi fegyházra, a harmad-, negyed-, ötöd- és hatodrendű vádlott Erdős Lászlót, Goldmann Györgyöt, Grósz Dezsőt és Vida Ferencet életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte a rendszer igazságszolgáltatása. A per tárgyául szolgáló cselekmény a Katonai Büntetőtörvénykönyv 1930. évi III. tc. 59. § 4. pontjába ütköző hűtlenség büntette volt.²

A korabeli Magyarországon ezt a bűncselekményt a legsúlyosabbak egyikeként szankcionálták, egyes minősített eseteit békeidőben is különösen súlyosan (10–15 éves és életfogytig tartó szabadságvesztéssel), háború esetén pedig halállal büntették. A

¹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 613. f. 21/18. ó. e. A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélőbíróság Schönherz Zoltán és társai perében hozott ítélete. 21.

² 1930: III. tc. A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről. In: *Magyar Törvénytár, 1930. évi törvényekcikkek*. Franklin Társulat, Budapest, 1931. 1–103. §. 81–116.

hűtlenség definícióját lényegében a fent említett jogszabály 58. §-a mondta ki, mely szerint a bűncselekményt az követi el, „aki külhatalom kormányával vagy külföldi szervezettel szövetkezik, vagy érintkezésbe bocsátkozik a végett, hogy a magyar állam ellen ellenséges cselekményre bírja”. Súlyosbító körülmény volt a háborús állapot vagy hadi helyzet. Ilyen esetben a törvény szövege az 59. § (1) bekezdése alapján akként módosult, hogy az, „aki a magyar állam vagy szövetségese fegyveres erejének, vagy a velük közösen működő fegyveres erőnek szándékosan hátrányt vagy az ellenségnek szándékosan előnyt okoz”, szintén elköveti a hűtlenséget. Mindezen tényállás a törvény szerint még „csak” életfogytiglani büntetéssel fenyegetett. Schönherz Zoltán terhére azonban a bíróság a törvényi szakasz 4. pontját is felrótta, amely kimondta, hogy az a cselekmény halállal büntetendő, „amelyből nagy hátrány származott, vagy az a hadviselés érdekét nagy fokban veszélyeztette”.³ Schönherz Zoltán és társai cselekménye, politikai tevékenysége alkalmasnak ítéltetett arra, hogy a törvényi tényállás alapján kimerítse a hűtlenség minősített eseteit. De vajon mit követtek el a per vádlottjai? Mi volt – jogi kifejezéssel élve – a történeti tényállás, amely alapján a magyar állammal, a magyar hazával szembeni hűtlenségüket megállapították? Miért volt indokolt, hogy hűtlenség (kémkedés és hazaárulás) miatt ítéljék el őket? A válasz egyszerűnek tűnik: mert a második világháború alatt kommunisták voltak.

A történeti szakirodalomban már-már közhelynek számít, hogy az 1919 és 1944 között regnáló ellenforradalmi rendszer fő ellenségeinek a kommunisták számítottak. A két világháború közötti társadalmi és politikai közfelfogást alapjaiban átható meggyőződésnek mély és szerteágazó okai voltak, amelyek közül elég csak megemlíteni azt a sokkot, amelyet a tradicionális Magyarország 1918–1920 folyamán elszenvedett. Az uralmon lévő konzervatív elit – a szomszéd államok mellett – a „liberalizmust” és általában a politikai baloldalt tette felelőssé a katalizmáért, és ennek megfelelően is kezelte őket. E szemléletmód következményeként a kormány a liberális, demokrata és köz-

³ Uo. 58–59. §.

társaságpárti politikai formációk mellett a szociáldemokrata-szocialista munkásmozgalom politikai aktivitását is igyekezett adminisztratív eszközökkel korlátozni, szakszervezeteinek gazdasági küzdelmeit gátolni. Az „irányított demokrácia” megvalósításához számos eszköz állt rendelkezésre a választási rendszer állandó antidemokratikus elemeitől kezdve a sajtópereken és a politikai machinációkon keresztül, az államapparátus és a rendvédelmi szervek nyílt elnyomásával bezárólag. A parlamentarizmus képviseleti elvéhez mereven ragaszkodó kormányzat mindazonáltal nem kívánta sem a liberális-demokrata pártok, sem a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) a betiltását, a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) politikai aktivitását viszont minden eszközzel igyekezett meggátolni. A rendszer 25 éves fennállása alatt a párt mindvégig illegalitás-ban volt, tagjainak közéleti tevékenységét az állam törvényei a legszigorúbban büntették. Az önmagát is ellenforradalminak nevező Horthy-rezsim a proletárforradalom és az újabb tanácsköztársaság véres víziójának valóságát keltő kommunistákban jelölte meg a legfőbb állambiztonsági veszélyforrást.

Kifejezetten a kommunisták „felforgató” tevékenységének visszaszorítása céljából léptették életbe az 1921. évi III. törvényt, azaz a rendtörvényt.⁴ E jogszabálynak megfelelően mindenféle forradalmi tevékenység, osztályharcos politikai magatartás vagy bármilyen, a rendszer legitimitását radikálisan megkérdőjelező irányzat pusztá létezése büntetendő volt. A törvény segítségével az államrend sikerrel verte vissza a KMP képében megjelenő világforradalom „vörös ördögének” minden ármánykodását. A jogszabályt, a teleki–bethleni konszolidáció terméke lévén, békeidőre szabták, ezért csak néhány éves szabadságvesztéssel fenyegette az állami és társadalmi rend megdöntésére irányuló cselekmények elkövetőit. Súlyosabb alkalmazását a statáriális bíraskodás bevezetése tette lehetővé, amely jellegeből adódóan provizórikus volt. Megfigyelhető ez az 1932 nyarán már majdnem egy éve kihirdetett statárium „pillanatnyi” érvénye alapján halálra ítélt Sallai Imre és Fürst Sándor esetében

⁴ 1921: III. tc. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről. *Magyar Törvénytár, 1921. évi törvénygyűjtemények*. Franklin Társulat, Budapest, 1922. 8–11.

is. Bármennyire hatásosnak bizonyult azonban a rendtörvény a KMP féken tartására, nem volt alkalmas arra, hogy segítségével a külföldi kapcsolatokkal rendelkező pártaktivistákat kémkedéssel is megvádolják. Többek között ezért is kellett egy szigorúbb szabályozás, mindenekelőtt azon államellenes cselekmények büntetésére, amelyeket idegen államok közreműködésével vagy idegen érdekek szolgálatában, kémkedés útján követtek el. Ez volt a – már korábban is létező – hűtlenségi törvény 1930-as kiegészítése, amely katonai hatáskörbe utalta, és teljesen új alapra helyezte a korábbi büntetőeljárásokat. Mi volt a törvény célja, és miért volt szükség rá? Mi indokolta, hogy az amúgy is szigorú törvénykezést még szigorúbbá tegyék, bár a konzervatív politikai elit a meglévő jogszabályokkal is tökéletes munkát végzett, és szinte teljesen kiiktatta a közéletből a KMP-t?

Hűtlenségért az 1920-as években is vontak felelősségre embereket, de ezek az eljárások – amennyiben nem a szigorúan vett katonai titkokat érintették – nem a katonai, hanem a polgári igazságszolgáltatáshoz tartoztak. Az államrendőrség több esetben indított nyomozást olyan személyek ellen, akik külföldi hatalom, állam hatósága, fegyveres ereje javára kémkedtek, és ezzel „megfeledeztek magyarságukról, magyar állampolgárságukról, s az ország ártalmára és honfitársaik sérelmére nem áttartottak idegen érdekek szolgálatába állni”.⁵ A hűtlenség elkövetésének gyanúját sok esetben a kommunistákkal szemben is megpróbálták megállapítani. Mint láttuk, a hatályos törvény nem bizonyult igazán hatékonnak az illegális szervezkedések felszámolásában, s nem is ez volt a funkciója. Az idegen érdekek szolgálatának vádja ellenben rajta maradt minden kommunistán. A kommunizmus, mint az „embereket megmételvező tévtan”, de úgy is, mint társadalmi-politikai rendszer, egyik „gumicsontja” volt az uralkodó nacionalista és irredenta elitnek. Valamennyi jobboldali irányzat kelléktárában megtalálható volt egy „bolsevik összeesküvés”, amely a kívánt politikai cél eléréséhez vagy az ellenfelek ellehetetlenítéséhez mindig rendelkezésre állt. Ez alól még a szociáldemokrata párt sem volt kivé-

⁵ Jelentés a budapesti m. kir. állami rendőrség 1921. évi működéséről. Radó Izor Nyomdai Müintézete, Budapest, 1922. 47.

tel, vezetői lépten-nyomon elhatárolták magukat a kommunisztáktól. Így vált az antibolsevizmus az ellenforradalmi korszak uralkodó politikai közfelfogásának egyik alkotó elemévé.

A kommunisták – a szociáldemokratákhoz hasonlóan – internacionalista alapon politizáltak, amely nézetrendszer a korabeli magyar nacionalista közgondolkodásban egyet jelentett a hazaárulással. Innen már csak egy lépés volt, hogy minden egyes kommunista megnyilvánulás mögött a Szovjetunió kémtevékenységét feltételezzék, hisz köztudott volt, hogy a KMP, mint a moszkvai központú III., Kommunista Internacionálé egyik szekciója, annak minden utasítását köteles végrehajtani. A III. Internacionálé irányító-koordináló szerepköre azonban legtöbbször a politikai irányelvek általános meghatározására, elvi útmutatásra vagy az ideológiai direktívák megalkotására, nem pedig államtitkok vagy egyéb, az állam működéséhez elengedhetetlen bizalmas információk megszerzésére vonatkozott. Ennek ellenére a jobboldali antikommunista irányzatok túlnyomó hányada mély meggyőződéssel vallotta, hogy a Komintern propagandájában manifesztálódó „nemzetközi bolsevizmus” magyarországi hajtásai már önmagukban is felvetik a kémkedés és hazaárulás gyanúját. A Horthy-rendszer a rezsim radikális ellenzéki kirtikája, a keresztény-nemzeti kurzus tagadása egyet jelentett a hűtlenséggel. Amíg az ország nemzetközi katonai ellenőrzés alatt állt, a kormányzat nem tehetette meg, hogy túlságosan nagy szigorral, a katonai törvénykezés szabályait alkalmazva lépjen fel kémkedéssel gyanúsított állampolgáraival szemben. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy azok az államok, amelyeknek szolgálatában a hűtlenséget valaki elkövethette, a győztes oldalt reprezentálták – kivéve a Szovjetuniót. A szovjet rendszer hívei ellen viszont ott volt a rendtörvény.

A helyzet akkor változott meg, amikor az első világháború után demilitarizált hadsereg az 1930-as évek elejére ismét hallatni kezdte a hangját, és magának követelte a kémek és hazaárulók elleni hatósági eljárások indítását. Nem véletlen tehát, hogy a hűtlenségi törvény kiegészítését maga Gömbös Gyula honvédelmi miniszter terjesztette be a törvényhozásban, azzal a kimondott céllal, hogy a hézagosnak tartott jogszabály hiá-

nyosságait pótolja. Mindenekelőtt az volt a cél, hogy a Katonai Büntetőtörvénykönyv személyi hatályát kiterjesszék azon polgári személyekre is, akik a hűtlenséget elkövették.⁶ Az 1930. évi III. törvény a hűtlenség fogalma alatt egyesítette mindazon katonai tárgykörbe sorolt, vagy az „állam egyéb fontos érdekeinek, politikai vagy gazdasági helyzetét érintő titkoknak a kikémlelését”, amelyeknek ügyében most már kizárólag a katonai hatóságok járhattak el.⁷ A törvény kiegészítése, Gömbös személyes ambícióin túl, a nemzetközi ellenőrzés alól 1927-ben megszabadult Magyarország katonai elitjének hatalmi aspirációit tükrözte.

A jogszabály életbe léptetése nem elsősorban a kommunista párt erejével vagy gyengeségével volt összefüggésben. Az erősödő katonai szervek egyik szándéka az volt, hogy nagyobb beleszólásuk legyen az állami büntetőpolitikába és a közigazgatásba. Az 1930-as évek világpolitikai eseményei rendkívüli módon kedveztek a hadsereg politikai kibontakozásának: a kormányzat területi revíziós politikája találkozott a fasiszta Olaszország és a náci Németország agresszív világhatalmi törekvéseivel. A szélsőjobboldali ideológiákat államelvként megfogalmazó nagyhatalmak közelsége jelentősen befolyásolta a hazai belpolitikai élet komponenseit. Ez a tendencia nem csak az 1930-as évek közepétől gomba módra elszaporodó nemzetiszocialista, nyilas és más szélsőjobboldali ihletésű „hungarista” pártok aktivitásában csúcsosodott ki, de magában az uralkodó pártkonglomerátumban és az államapparátus különböző szegmenseiben is előretört a kombattáns szélsőjobb. A radikális jobboldali ideológiák térhódítása a közigazgatás egyes területein, mindenekelőtt a magyar királyi honvédség és a csendőrség tisztii állományában

⁶ Törvényjavaslat a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közös büntetőtörvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről. Budapest, 1929. október 15. Közli: BERÁNNÉ NEMES ÉVA–HOLLÓS ERVIN: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből (1920–1944)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 143–145.

⁷ A Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoportfőnökének felterjesztése a honvédelmi miniszterhez: javasolja, hogy a kommunista ügyekben nyomozó szerveket kötelezzék a honvédségi kémelhárító szervek tájékoztatására. (Budapest, 1931. október 26.) Uo. 175.

öltöttek aggasztó méreteket. Gömbös 1932-től kezdődő miniszterelnöksége alatt tömegessé vált azon fiatal tisztek beáramlása a fegyveres testületek felelős beosztásaiba, akik a Nagynémet Birodalom és a nemzetiszocializmus eszméinek hívei voltak. Míg az 1920-as évek elejének szélsőjobboldali, fajvédő mozgalmi elsősorban a Duce vezette Itáliát tartották példaképüknek (amelyet a konzervatív elit is bizonyos mértékig követendő példának tartott), az 1930-as évek Németországának demagóg Führerét azok a tisztek bálványozták, akik egyre nagyobb szerepet kaptak a rendvédelem és az állambiztonság különböző területein. A tendencia alól az anglofil, de ugyanakkor a németekkel is kokettáló konzervatív elit sem tudta magát kivonni. A németek Duna-völgyi expanzióját és a nyilasok előretörését – a rendszer rendies-patriarchális korlátai miatt – a kormányzat az antidemokratikus és tekintélyelvű törvények sorával próbálta meg kivédeni. Ez olyan politikai spirált indított el, amelyet a konzervatív vezetőréteg egyre nehezebben tudott kontrollálni. Ádáz küzdelem bontakozott ki a hatalom birtoklásáért az ország diktatórikus átalakításában gondolkodó szélsőjobboldali és az alkotmányos rendszer fenntartásában érdekelt konzervatív erők között. A belpolitikában a szélsőjobb visszaszorítására és a status quo fenntartására, külpolitikailag pedig a trianoni békediktátum revíziójára törekvő kormányzat az egyensúlyt az egymás után meghozott zsidótörvényekben, valamint a társadalom militarizálását szolgáló katonai jogszabályok életbe léptetésében találta meg. A németbarát áramlatok és az angolszász orientáció hívei közötti harc egy csapásra megszűnt viszont azokban az esetekben, amikor a Szovjetunió és a kommunisták kerültek szóba. E téren a konzervatív jobboldal és szélsőjobboldali ellenzéke nem győzte egymást túllícitálni. Nem okozott különös meglepetést az sem, hogy minden „keresztény-nemzeti-konzervatív” és nyilas-hungarista irányzat egyaránt az elenyésző támogatottságú KMP-t és – hazánk iránt különösebb érdeklődést nem mutató patrónusát – a Szovjetuniót jelölte meg az ország legfőbb ellenségének. A rend fenntartására irányuló módszereik viszont eltérőek voltak.

Az 1920-as években a kommunistákkal szembeni államrendészeti feladatokat kizárólag a Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Politikai Nyomozó Főcsoportja végezte el. A Hetényi Imre és Sombor-Schweinitzer József vezetésével működő politikai rendőrség többnyire a rendtörvény megsértésének gyanújával vette őrizetbe a munkásmozgalom baloldali radikális aktivistáit, akiket aztán az illetékes polgári bíróság vont felelősségre. A titkos és nyílt nyomozások, letartóztatások és kihallgatások nemcsak a „moszkovita” bolsevikokra, de a Kominternnel élesen szemben álló más kommunista csoportokra is kiterjedtek. A társadalmi emancipációt forradalmi úton megvalósítani kívánó szervezkedéseket egyaránt üldözte a rendszer igazságszolgáltatása, függetlenül attól, hogy e csoportok irányelvi a „hivatalos” kommunista világpárttól vagy független forradalmi szervezetektől érkeztek. A rendőrség azonban nem tekintett minden munkásmozgalmi irányzatot eleve üldözendőnek. Az 1920-as évek elejének rendőrségi gyakorlatát leszámítva, a legálisan működő szociáldemokráciát a detektívek nem kezelték ellenségként. Összhangban a konzervatív politikai elit elvárásaival, a rendőrség csak akkor avatkozott be erőszakkal és nyíltan a munkásmozgalom belső életébe, ha olyan törekvéseket vélt felfedezni, amelyek komolyan veszélyeztették a fennálló állami és társadalmi rendet. Ha tömeges retorziókra nem is, de titkos nyomozásokra, megfigyelésekre és lehallgatásokra azért a szociáldemokraták is számíthattak. A kormányzat instrukciói által meghűzött „tiltás és tűrés” határvonalát általában a forradalmi és a reformista irányvonal, a kommunista és a szociáldemokrata mozgalom között jelölték ki. Bármennyire elkötelezett volt is az antikommunizmus terén a rendőrség, odáig sohasem merészkedett, hogy a szociáldemokráciát összemossa a kommunista párt illegális sejtjeivel, még akkor sem, amikor a tagság egy része valóban a KMP befolyása alá került. A politikai osztály és a belügyi vezetés abban volt érdekelt, hogy a kommunisták illegális munkáját elhatárolja és leválassza a szociáldemokrata párt működéséről, és fenntartsa ez utóbbi legalitását.

Az 1930-as években azonban más szelek kezdtek fújni. A gazdasági világválság Magyarországra begyűrűző hatásai, a jobb- és a baloldali mozgalmak radikális irányzatai az államhatalom szigorú intézkedéseit vonták maguk után. Ennek ürügyén a már említett katonai lobbí minden, az állam biztonságára veszélyesnek ítélt szervezkedés felszámolását igyekezett a saját hatáskörébe vonni. 1930-tól már a csendőrségnek is volt politikai ügyekben eljáró apparátusa, amelynek vezetői a baloldali mozgalmak felszámolását tartották legfőbb céljuknak.⁸ A csendőrök kezdettől fogva ellenséget láttak a szociáldemokratákban, és rendszeresen egy kalap alá vették őket a kommunistákkal. Nyomozásaik során megpróbálták kompromittálni az MSZDP-t, hogy a kormány tiltsa be annak sajtóját és számolja fel a pártot. A markánsan kommunistaelenes szociáldemokrata vezetőket is bolszevikbérenceknek, a szakszervezeteket lényegében kommunista organizációknak tartották.⁹ A felfogás nem ad hoc elgondolás, a pillanatnyi érdekeknek megfelelő felderítési verzió, de még csak nem is a konzervatív kormányzati elit rendfelfogásától eltérő „fasiszta túlkapás” volt, hanem a mindennapok nyomozási módszereit és a csendőrség elvi irányítását alapvetően meghatározó nézetrendszer, állambiztonsági doktrína.

Mi volt annak az oka, hogy a rendőrség és a csendőrség ennyire eltérően ítélte meg a hazai munkásmozgalom legális részét? A csendőrség politikai rendészeti szemléletmódját három tényező formálta egységessé: a katonai-testületi szellem, a konzervatív politikai elit agrárius rendfelfogása és a szélsőjobboldali befolyás érvényesülése. Az állam „vidéki” rendfenntartó funkcióját ellátó csendőrség hivatásos állományú tagjai katonák voltak. Maga a testület is kettős alárendeltségben működött, a belügyi és a honvédelmi tárca irányítása alá is tartozott. A csendőrtisztek ugyanazzal a határozottsággal helyeselték a drasztikus

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 9. V-146147. Hajnácskóy László volt csendőr ezredes vizsgálati dossziéja. 100. (Heffner László vallomása), 205. (Baky László vallomása).

⁹ ÁBTL 4. 1. A-795. Dr. Wayand Tibor feljegyzései horthysta politikai detektív munkájáról. 11-12.

rendeletek katonai diktatúrákban szokássá vált bevezetését, mint a honvédségnél szolgáló tisztek. Sokuk nyíltan lenézte a „civil” rendőröket, és a teljes államvédelmet – beleértve a rendtörvény megsértése miatt kezdeményezett nyomozásokat és a pártok államrendészeti ellenőrzését is – katonai ügyként kezelték. Ehhez járult még hozzá, hogy a rendi eredetű konzervatív vezetőréteg más állambiztonsági módszer alkalmazását várta el a falu csendjét felügyelő közbiztonsági őrtestülettől, mint a nagyvárosok proletariátusára vigyázó rendőrségtől. Ez azt jelentette, hogy míg a városokban a legális baloldali szervezetek politikai aktivitása elé a rendőrség általában nem gördített akadályt, addig a csendőrség a falvakban a szociáldemokrata pártot sorozatos represszióval sújtotta. Mindkét államrendészeti koncepció kifejezetten a konzervatív kormányzati elit érdekeivel volt összefüggésben, és még azelőtt jelentkezett, hogy a csendőrségen erőre kaptak volna a nyilas vagy más szélsőjobboldali kezdeményezések. Az utóbbiak érvényesülését nyilvánvalóan elősegítette, hogy semmibe vették a mezőgazdasági népesség szabadságjogait és kíméletlenül felléptek a falvakban jelentkező mindenféle ellenzéki (szociáldemokrata, kispazda, legitimista, agrárfasiszta stb.) véleménnyel szemben. Mindezt tetézte, hogy a honvédség fiatalabb tisztjeinél dívó extrém németorientáció és a nemzetiszocialista államrendszer bálványozása a csendőrségben komoly visszhangra talált. Nem csoda hát, hogy az 1930-as években előretörő nyilas eszmék nagyon hamar megfertőzték a csendőrség tisztikarát is. A „betegség” nem csak azzal járt, hogy számosan közülük a szélsőjobboldal elkötelezett hívévé szegődtek, hanem azzal is, hogy a német birodalmi érdekeket, sőt a Magyarország ellen kémkedő német hírszerzést is maradéktalanul kiszolgálták. Ez utóbbi tevékenység tökéletesen kimerítette a hűtlenség valamennyi tényállási elemét, de a kormányzat mégsem a németbarát tisztekkel szemben indított eljárást, hanem a kommunistákat próbálta kémkedés miatt elítéltetni. Ez az attitűd egyrészt annak volt köszönhető, hogy a konzervatív elit maga is doktriner antikommunizmusban „szenvedett”, s tagjait ez a hozzáállás jó néhányszor meggátolta abban, hogy a bolsevizmussal szemben mindig tette kész szélsőjobboldal

ellen megtegyék a szükséges intézkedéseket. Másrészt viszont az államapparátus és a rendvédelem szélsőjobboldali tagjai a rendszer részét képezték, mondhatni a „mi kutyánk kölykei voltak”. Ennek is köszönhető, hogy a kormány mindaddig nem állt a nyilas kezdeményezések útjába, amíg azok csak a baloldalt támadták, de amint a rendszer alapjait kezdték el feszegetni, azonnal lesújtott rájuk. Ellenforradalmi látásmódjának köszönhetően a konzervatív elit ugyanazt a véres forradalmi entitást látta a nyilas és a kommunista szervezetek aktivitásában, ám sok tekintetben másként viszonyult hozzájuk. A társadalom minden rétegében megtalálható szélsőjobboldali szellemiség elburjánzása és a német birodalom külpolitikai aktivitása miatt az államvédelem képtelen volt ugyanazt az eredményt produkálni az alapjában legális keretek között tevékenykedő nyilasok elleni, mint a törvényen kívül helyezett kommunisták elleni harcban. A rendszer jelentős különbséget tett a németbarát szélsőjobb és a szovjet mintákat követő szélsőbal között – az előbbieket javára. E kettős mérce akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a politikai rendőrség az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes Párt előretörését igyekezett tüzzel-vassal megakadályozni.¹⁰ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a nyilasokkal szembeni represszió alkalmazása csak az osztatlanul konzervatív vezetés alatt álló rendőrségre volt igaz. Számos csendőrtiszt érezte úgy, hogy a nyilasellenes büntető-eljárásokkal nem tud azonosulni, ezért csak immel-ámmal vett részt a nyomozásokban, vagy egyszerűen elszabotálta a kormányzat szélsőjobboddallal szembeni rendészeti utasításait. Mindamellet a hatósági üldözés elsősorban a „prolinak” és „forradalmárnak” tartott Szálasi-hívőket sújtotta, akiket a kormányzat, lejáratai célból, rengetegszer csúfolt „Árpád-sávós kommunisták”-nak. A nemzet gerincét alkotó keresztény középrétegek támogatását élvező „úri fasiszta” pártokat nem igazán érintették az államrendészeti eljárások. Pedig éppen ennek a „bebarnult és kizöldült” középosztálynak a rep-

¹⁰ *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943.* Szerk.: Kovács Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

rezentánsai – a szélsőjobb felé politizáló tisztikartól, a rendvédelmi szervezetek nyílas szimpatizáns beosztottjain keresztül, a közigazgatás más területein szolgálatot teljesítő antiszemita hivatalnokseregig – határozták meg az ország második világháború alatti közhangulatát. Az sem véletlen, hogy a háború utolsó éveiben ebből a csoportból kerültek ki Szálasiék legodaadóbb követői.

A részint belügyi irányítás alatt álló csendőrség szélsőjobboldali tisztjei önmagukban azonban nem lettek volna elég erősek ahhoz, hogy a belpolitikában is hallassák a hangjukat, ha nem kaptak volna hathatós támogatást a honvédség egyes köreitől. Ehhez kellett a megerősödött és önálló hatalmi tényezővé váló Honvéd Vezérkar főnökének (Vkf) segítsége. Ez az intézmény lényegében függetlenül működött a polgári közigazgatástól, nem tartozott sem a honvédelmi miniszter, sem a miniszterelnök felügyelete alá, kötelezettségei kizárólag a legfőbb hadúr, Horthy Miklós kormányzó felé voltak. A Vkf az 1930-as évek végétől meghatározó szerepet játszott az ország háborúba sodortatásában. Németbarát hírében álló beosztottjai következetesen támogatták a háborús törvénykezés kiterjesztését a társadalom egészére, és állandóan sürgették a kommunista, de a többi baloldali szervezettel való leszámolást is.¹¹ A vezérkari főnök rendelkezett azzal az apparátussal, amely a katonai állambiztonság feladatait ellátta. A hírszerzésért és kémelhárításért felelős 2. Vkf-osztály az 1930-as évek derekától igyekezett fennhatósága alá vonni a kommunistaellenes nyomozások irányítását. A kémelhárítás megnövekedett jelentőségét a jogszabályi változásokon túl a politikai életben egyre nagyobb szerepet játszó háborúpárti jobb- és szélsőjobboldal agresszivitása is fokozta. Innentől kezdve a baloldali szervezetekkel szembeni eljárások új mederbe terelődtek. A korábbi rendőrségi gyakorlat háttérbe szorult, és a hatóságok már nem elsősorban a rendtörvény megsértésének gyanújával vonták felelősségre a kommunistá-

¹¹ A Honvéd Vezérkar főnökének átirata a belügyminiszterhez: a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek tevékenysége veszélyezteti a hadiipari termelést, intézkedéseket kér. (Budapest, 1941. július 16.) Közli: BERÁNNÉ NEMES Éva–HOLLÓS Ervin: i. m. 317–319.

kat, hanem hűtlenség miatt. Az 1930-as években meghatározóvá vált állambiztonsági doktrína szerint a kommunista pártok tagjai a Szovjetunió hírszerzői és kémei, akiknek az a kötelességük, hogy a hadititkokat kikémleljék, és azt Moszkvában a Komintern tudomására hozzák.¹² E nézet szerint minden kommunista szervezkedés potenciálisan hűtlenséget valósít meg, amely cselekmény kivizsgálását nem a rendőrség, hanem az illetékes katonai szervek végzik el. Mindehhez cizellált törvényi szabályozás járult. Az 1939. évi II. tc., azaz a honvédelmi törvény a háborús készülődést foglalta paragrafusokba, és tág teret adott annak a szemléletmódnak, miszerint az élet valamennyi szegmensében számon lehetett kérni a polgároktól a haza és a nemzet iránti hűséget, amit az állam képviselői definiáltak.¹³ Ennek gyakorlata nagyszabású büntetőeljárásokban és a baloldali szervezetek elleni monstre nyomozások lefolytatásában testesült meg az 1940-es évek elején. A vezérkar a kommunisták üldözésének ürügyén elérkezettnek látta az időt arra, hogy a második világháború kitörése után kiterjessze befolyását azokra a – korábban kizárólag a belügyhöz és a polgári igazságszolgáltatáshoz tartozó – szakterületekre is, amelyek elfoglalása eredményeként likvidálhatja a háborút ellenző politikai csoportosulásokat.

Valóban akkora veszélyt jelentettek a kommunisták, ahogy azt a rendszer prominens szereplői, államvédelmi szakemberei állították? Milyen volt egyáltalán a kommunista mozgalom helyzete az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején? A KMP 1936-os (ön)feloszlátása után a még megmaradt maroknyi hazai kommunistának nem maradt más választása, mint a mozgalmi munka szüneteltetése, vagy a kettős illegalitás. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a korábbi pártszerű keretek híján az egyes kommunista sejtek nem vertikálisan kapcsolódtak a legfelső operatív szintekhez, hanem irányító szerv nélkül próbáltak be-

¹² A Csendőrség Nyomozó Osztályparancsnokságának jelentése a belügyminiszterhez a vecsési és pestszentimrei kommunista mozgalom ellen a vezérkari főnökség 2. defenzív osztályával közösen folytatott nyomozás eredményéről. (Budapest, 1936. június 24.) Uo. 236.

¹³ 1939: II. tc. A honvédelemről. *Magyar Törvénytár, 1939. évi törvények* Franklín Társulat, Budapest, 1939. 1–22. §. 250–264.

épülni a legális munkásmozgalomba – a szociáldemokrata párt szakszervezeteibe, sajtóapparátusába és ifjúsági egyesületeibe. A kommunisták ezért nem a szervezeti elkülönültséget, a párt-hierarchia felállítását tűzték ki elsődleges céljuknak, és nem is próbáltak nyíltan agitálni a forradalom mellett, inkább a baloldal közös értékeire, az imperialistaellenes és antifasiszta küzdelemre helyezték a hangsúlyt. Ez a taktika a párt megszűnését követő szükséghelyzetből adódott, de némileg összecsengett a Komintern 1935-ös kongresszusán meghirdetett népfrontpolitika elveivel is. A KMP lemondott a korábbi szektás bolsevizmusról, nem kívánta az azonnali proletárdiktatúra kikiáltását, és nem hangoztatta tovább a „szociálfasizmus” bigott vádját a legális munkásszervezetekkel szemben. A forradalom kirobbantása és a közvetlen „államellenes felforgatás” is háttérbe szorult a munkásegység és az antifasizmus stratégiai céljai mögött. Az új irányvonal csatlakozásra késztetett ugyan néhány száz fiatalt, de a valódi áttörést az ország visszaszerzett részéről beáramló baloldaliak szervezőmunkája hozta magával. Az első és a második bécsi döntés értelmében visszatért területeken, a feldarabolt Csehszlovák Köztársaságban, de a királyi Romániában is sokkalta erősebb volt a kommunista mozgalom, mint az anyaországban. Csehszlovákiában ráadásul 1938 októberéig legálisan működött a kommunista párt, amely a felvidéki magyarok aktív közreműködésével komoly segítséget nyújthattott a hazai illegális szervezkedéseknek. Erdélyben tiltott volt ugyan a nyílt kommunista agitáció, de a párt ott is jelentős bázist tudott kiépíteni. Kiváló szervezőknek, a népfrontpolitika sikeres alkalmazásának és egy felnövekvőben lévő fiatal baloldali generáció aktivitásának volt köszönhető, hogy a hazai kommunista mozgalom az 1940-es évek elejére kilépett korábbi tetszhalott állapotából.¹⁴

Miben állt ez a megerősödés? Mindenekelőtt abban, hogy a párt némi befolyást tudott szerezni a legális munkásmozgalomban, a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben. Ez

¹⁴ A KMP megerősödéséről lásd Pintér István: A KMP újjászervezése és a népfrontpolitika 1938–1941. *História*, 1979/4. 11–12. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1979-04/historia-1979-04-kmp> Utolsó letöltés: 2012. október 10.

a befolyás azonban meglehetősen korlátozott volt. A kommunisták a változó szovjet külpolitikai irány kritikátlan támogatásával és azzal, hogy egyenlőségjelet tettek a brit világbirodalom, valamint a német agresszió közé, nem tudtak nagyobb támogatást szerezni maguknak az alapjában angolszász irányultságú, antibolsevik vezetésű szociáldemokrácián belül.¹⁵ A radikális baloldal így is élvezte jó néhány szociáldemokrata ellenzéki tömörülés szimpátiáját, melyek segítségével illegális szervezetei még a hadiüzemekben is jelen voltak. A hadianyaggyártással foglalkozó műhelyekben lévő kommunista sejtek működését (illegális kollektívák szervezése, röpiratszórás, külföldi levelezés stb.) azonban a katonai kémelhárítás árgus szemekkel figyelte, és – mielőtt valóban tömegtámogatást tudtak volna szerezni – 1940 tavaszán lecsapott rájuk. Az alagi székhelyű első közös, csendőrségi és rendőrségi monstre nyomozás során őrizetbe vett 820 személy közül 51-et ítélték el hűtlenség bűntette miatt a katonai bíróságok.¹⁶ Ugyanez ismétlődött meg 1941 folyamán a visszafoglalt Kárpátalján és Erdélyben is. Ez utóbbi nyomozás során 1210 ember került a rendvédelem fogságába, és 129 főt hűtlenség elkövetéséért vontak felelősségre.¹⁷ A párt mégis meg tudta őrizni szervezeti kereteit, a KMP-t minden egyes nyomozás után újra szervezni kezdték.

A szovjet–német háború kirobbanását követően a kommunisták megvetették lábukat a polgári baloldal és a paraszti-népi mozgalmak határmezsgyéjén is. A KMP bekapcsolódott azoknak a németellenes politikai csoportosulásoknak a munkájába, amelyek a nyomasztó német hegemoniát szerették volna leküz-

¹⁵ Sombor-Schweinitzer József rendőrtanácsos jelentése a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben erősödő kommunista befolyásról nyert értesüléseiről. (Budapest, 1940. március 18.) Közli: BERÁNNÉ NEMES ÉVA–HOLLÓS ERVIN: iI. m. 307–310.

¹⁶ A Honvéd Vezérkar főnökének átirata a belügyminiszterhez: összefoglaló tájékoztató a KMP ellen folytatott nyomozás eredményéről. (Budapest, 1940. június 28.) Uo. 311–312.

¹⁷ A Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának összefoglaló jelentése a Honvéd Vezérkar Főnöksége 2. osztálya, valamint a Budapesti Rendőrség Főkapitánysága Politikai Osztályának közreműködésével az erdélyi kommunista mozgalom ellen folytatott nyomozásról. (Budapest, 1941. szeptember 30.) Uo. 343–347.

deni, és az ország függetlenségében, nyugati típusú demokrati-
kus átalakításában gondolkodtak. A közeledés persze nem volt
zökkenőmentes, és sokszor a párt vezetése sem tudta megítélni,
hogy az adott körülmények között melyik a célra vezető módszer.
A gyakran szétzilálódott hazai pártsejtek vezetői néhány alka-
lommal a Szovjetunióba, a Kominternhez mentek tanácsért:
miként és hogyan szervezzék újjá a pártot? A Magyarországról
Moszkvába elszármazott instruktorok azonban – mint az
emigránsok általában – nem értették, és sokszor figyelmen kí-
vül hagyták a hazai valóságot. Így a „szovjet segítség” – némi
pénzügyi támogatás mellett – ellentmondásos, és meglehető-
en szimbolikus volt csupán.¹⁸ A konkrét lépéseket, a „helyes
utat” szinte minden esetben a hazai mozgalmároknak kellett
megtalálniuk. 1941 őszeig a kommunisták nem igazán tudtak
kitörni elszigeteltségükből, létezésük jobbra a munkásmoz-
galom hagyományos keretei között zajlott. A szociáldemokrata
mozgalomban tapasztalható antifasiszta radikalizmus viszont
jórészt a kommunisták szervezőmunkájának volt köszönhető. A
kommunista vezetés alatt álló Országos Ifjúsági Bizottság (OIB)
nyíltan bírálta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (1939-
től Szociáldemokrata Párt, SZDP) vezetésének népfrontellenes,
angolszász orientációját, a kormánnyal kiegyezésre törekvő
óvatos politikát. A KMP a vidéki agrárnépesség között is vég-
zett agitációt. Ezt a munkát az ortodox marxista elveket valló
SZDP rendre elhanyagolta, így a kommunisták osztályharcos,
munkás–paraszt összefogást hirdető politikája a mezőgazdasá-
gi népesség körében némi visszhangra talált. A KMP-nek több
földmunkásközösségben voltak hívei, tagjaik együttműködésre
törekedtek a Nemzeti Parasztpárt balszárnyával. A kommunis-
ta szervezkedések viszonylagos kiterjedtségét bizonyítja, hogy
a párt 1941 februárjában újra létrehozta öttagú intézőbizott-
ságát. A Központi Bizottság (KB) tagjai között meg lehetett ta-
lálni az újpestiek között népszerű Gács Lászlót és az ifjúsági
munkásszervezetek élén álló Rózsa Ferencet éppúgy, mint a
felvidéki Szekeres Sándort és Skolnyik Józsefet. Ugyancsak a

¹⁸ SIPOS Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom 1919–1944*. Gondolat, Budapest, 1988. 141.

felvidéki magyar és szlovák kommunistákat képviselte a kassai születésű Schönherz Zoltán.

Ki volt hát az 1942-es hűtlenségi per főszereplője, és milyen szerepet játszott a függetlenségi mozgalomban?

Schönherz Zoltán életrajza valamennyi, munkásmozgalommal foglalkozó lexikonban megtalálható.¹⁹ Éppen ezért életének adatszerű közlésétől eltekintenek. Annyi azonban feltétlenül említést érdemel, hogy az elektromérnök végzettségű pártvezető azon idealista kommunisták közé tartozott, akik igyekeztek megőrizni hitük tisztaságát a háborús viszonyok, a magyarországi represszió, de a dühöngő sztálini terror közepette is. Schönherz aktív szerepet vállalt a párt újraformálásában, társaival kezdetektől egy baloldali, szociáldemokrata–kommunista összefogás kiépítéséért ügyködött. Számára az antifasizmus és a népfrontpolitika egyet jelentett egy Hitler-ellenes nemzeti koalícióval, amelybe nemcsak a baloldal, de minden antináci politikai csoport beletartozik. A vezetésével újjáalakult párt ezért volt részese a náciellenes konzervatív, legitimista irányzatokra is számító függetlenségi mozgalomnak, és a proletárdiktatúra kikiáltása helyett a „független, szabad, demokratikus Magyarország” megvalósítása lett a jelszava. Ennek érdekében lázas szervezőmunkába kezdett a sajtó és a társadalmi egyesületek keretein belül. Részt vett több háborúellenes tüntetés szervezésében, és megtalálta az utat a szociáldemokrata párton kívül a kiscgazdákhöz és más antináci polgári és liberális-demokrata tömörülésekhez is. Kommunista létére – vagy talán éppen ezért – valóban hitt egy németellenes, demokratikus és nemzeti alapon szerveződő koalíció létjogosultságában. Csakhogy a rendvédelmi szervek már nyomon követték a munkáját. A detektívek és a csendőrnnyomozók jól ismerték, és az 1940-es alagi nyomozás óta tudtak a mozgalomban betöltött szerepéről is. Sokszor szerencséje volt, mert egy lépéssel min-

¹⁹ Lásd pl. *Munkásmozgalom-történeti Lexikon*. A szerk. biz. elnöke: VASS Henrik. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 510. és *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon*. Főszerk.: LIPTAI Ervin. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 287–288.

dig a nyomozók előtt tudott járni. De sorsát nem kísérthette a végtelenségig.

1942 májusában újabb nagyszabású közös csendőrségi-rendőrségi nyomozás vette kezdetét. A rendőrség a büntető-eljárás során olyan kiterjedt illegális kommunista hálózatra bukkant, amely a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben jelentékeny befolyásra tett szert. A „szovjet kémek” ügyére azonnal lecsapott a katonai kémelhárítás, és – a hűtlenség gyanújának megállapítására hivatkozva – átvette a rendőrségtől a nyomozás irányítását. Ettől kezdve az történt, amit a katonai és a csendőri nyomozó szervek parancsnokai akartak. Megkezdődtek a tömeges előállítások, a detektívek és a csendőrnnyomozók „feltúrtak” minden szakszervezeti kollektívát, ahol kommunistákat szimatoltak. Sorra kerültek be a nyomozás helyszínéül és a fogva tartottak kihallgatási helyéül szolgáló Andrassy-laktanyába a függetlenségi mozgalom hívei. A csendőrök és a rendőrök kegyetlen kihallgatási módszereknek vetették alá a gyanúsítottakat, akik lassan, de biztosan megtörttek, és vallottak a szervezkedés további résztvevőiről. A nyomozás során több alsó- és középszintű funkcionárius is a rendvédelem horgára akadt, de az igazi nagy fogást a KB tagjainak őrizetbe vétele jelentette. Először Rózsa Ferencet fogták el az államvédelem beosztottjai, akit irtózatossal kegyetlenséggel próbálták vallomásra bírni. De Rózsa nem vallott. Mindazonáltal nem a nyomozók „szakértelmén” múlott, hogy a KB titkára ne tegyen terhelő vallomást a társaira. Az ügy melletti kitartása, „makacssága” és eltökéltsége okozta a vesztét. Rózsát a detektívek és a csendőrnnyomozók egyszerűen agyonverték, majd a nyomokat megkísérelték eltüntetni. A kommunista vezető halálának okát a meghamisított orvosi vélemény agyvérzésnek tüntette fel.²⁰

²⁰ Rózsa Ferenc halálának körülményeit a BM Politikai Nyomozó Főosztálya által 1959-ben lefolytatott vizsgálat során foglalták össze. (ÁBTL 4. 1. A–803) Az állambiztonsági háttéranyag szerint több csendőrnnyomozó és detektív vett részt a bántalmazásban, minék következtében Rózsa seblázat kapott. A nyomozóparancsnokok utasítására ekkor a gyanúsítottat úgynevezett hűtőfürdőbe helyezték, aki azonban hamarosan tüdőgyulladást kapott, majd kómába esett és meghalt. Az esetet jelentették a nyomozás vezetőinek, Árbócz János

Bekerült az Andrásy-laktanyába az a törekeny nő is, aki Schönherz Zoltán közvetlen mozgalmi kapcsolata volt. A 25 éves Porgesz Júlia az állandó verésektől teljesen elvesztette ítélőképességét, majd elárulta, mi az, amit a nyomozóknak Schönherz előcsalogatása érdekében meg kell tenniük. A végletekig meggyötört fiatalasszony elmondta, hogy a kapcsolatfelvétel közte és a felső kapcsolata között általában úgy történik, hogy egy nappal a kívánt találkozó előtt egy előre megbeszéljt jelet kell berajzolni a aquincumi HÉV-megállóban lévő távbeszélőfülke telefonkönyvének meghatározott oldalára. A konspirált (ál)üzenetet ily módon juttatták el a nyomozók a párt vezetőjéhez. A gyanútlan Schönherz nem sejtette a csapdát, és másnap elment a találkozóra. 1942. július 6-án délután a rendőrök és a csendőrök csalinak kiültették Porgesz Júliát a HÉV-megállóval szemben lévő padra. Eközben a nyomozók álruhába öltözve körülvtették a területet, és vártak. A vasútról leszálló Schönherz Zoltán azonnal észrevette kapcsolatát, de mielőtt még odaért volna, egy tűzértizedesnek öltözött detektív igazoltatta. Schönherz álnevet mondott, és eleinte higgadt maradt. Nyugalma azonban csakhamar elszállt, amikor az időközben őt körülvevő nyomozók és detektívek egy fénykép segítségével azonosították őt.²¹

Később kivitték az Andrásy-laktanyába. A bizonyítási eljárást lefolytató csendőrnnyomozók és honvédellenőrök azonnal hűtlenség elkövetésével gyanúsították meg. Schönherz azonban ugyanúgy tagadott mindent, mint Rózsa, és nem tört meg a kihallgatások során sem. Némasága nem változtatott a helyzeten, mivel vallomására a hatóságoknak – a meglévő tárgyi és személyi bizonyítékok birtokában – már nem volt szüksége. A vád gyakorlatilag készen állt. Amikor elfogták, már két hónapja nyomoztak utána. Ez az idő bőven elegendő volt ahhoz, hogy

csendőr alezredesnek és Bánki László csendőr századosnak, akik a katonai kémelhárításhoz beosztott Fóty Ferenc csendőr alezredes utasítására felkeresték a Gyáli úti (Szent László) Kórház boncolóorvosát, és tudtára adták, hogy „a boncolási jegyzőkönyv a verést, mint a halál okát semmilyen körülmények között ne tartalmazza.” (ÁBTL 3. 1. 9. V-52261. 91. Bánki László vallomása.)

²¹ Porgesz Júlia vallomásra bírását és Schönherz Zoltán elfogását részletesen ismerteti HOLLÓS Ervin: *Rendőrség, csendőrség VKF-2.* című monográfiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 360–361.

a nyomozók a több mint hatszáz előállított vallomása alapján képet alkossanak maguknak a KMP szervezeti kiterjedtségéről. Ekkor derült ki az is, hogy a párt összeköttetésben áll több vezető szociáldemokratával, sőt néhány németellenes polgári politikussal is. Számos csendőrnyszakos parancsnok ezért elerkezettnek látta az időt arra, hogy a legális baloldal érintettsége ürügyén véghezvigye régi álmát, és leszámoljon a szociáldemokráciával.

Az SZDP és a KMP között valóban voltak puhatolózó megbeszélések, amelyeket a szociáldemokraták részéről Szakasits Árpád főtitkár, a kommunisták oldaláról Rózsa és Schönherz megbízottai, Jolsvai Vilmos és Horváth Márton vezettek. A közös cselekvésről folytatott tárgyalások azonban épp csak megkezdődtek, felső szintű hivatalos pártmegállapodás nem jött létre, mivel az SZDP vezetői, Mónus Illés és Büchler József elutasították a kommunisták kezdeményezte egységfrontot. Ennek ellenére a csendőrök és a detektívek mindannyiukat előállították a kémelhárítás központjában, a Hadik-laktanyában. A csendőrnyszakos törekvése egyértelmű volt. Szerintük az SZDP – mint a tárgyalások bizonyították – valójában olyan bolsevik szervezet, amely együttműködik a KMP-vel, és veszélyezteti a németek szovjetellenes hadmozdulatait. Emellett a csendőrök azt is tudni vélték, hogy az SZDP vezetőinek angolszász orientációja, demokratikus-ellenzéki felfogása szintén akadályát képezi az ország háborús erőfeszítéseinek. A katonai szerveknek állandóan „csipte” a szemét a szociáldemokrata szakszervezeti mozgalom viszonylagos intaktsága, és az is, hogy azokban az üzemekben is meg tudta őrizni befolyását, amelyek a hadianyag-termelés és a hadigazdálkodás fellegrájkainak számítottak. Már az 1942-es nyomozás előtt több csendőrségi és kémelhárítási jelentés készült arról, hogy a szociáldemokrata szakszervezeti kollektívák szabotázszt készítenek elő az ilyen üzemekben.²² Mindezen

²² Lásd pl. A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a honvédelmi miniszterhez: felterjeszti a BSZKRT üzemi titkárának a BSZKRT szervezett munkásainak a vasmunkás otthonban tartott gyűléséről készült jelentését. (Budapest, 1940. január 11.) Közli: BERANNÉ NEMES ÉVA–HOLLÓS ERVIN: i. m. 299–300. A Honvéd Vezérkar főnökének átirta a belügyminiszterhez: a

indokokat a nyomozás irányítói az Andrássy-laktanyában lefolyt nyílt nyomozás során beigazolódni látták, ezért a Honvéd Vezérkar főnökének nevében az eljárást a szociáldemokrata pártra is ki akarták terjeszteni.²³

A konzervatív belügyi vezetés ezen a ponton azonban közbelépett. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nem óhajtotta betiltani az SZDP-t, és intézkedett, hogy a párt nagynevű politikusait azonnal bocsássák szabadon. A kormánzatnak nem állt érdekében a nyugati kapcsolatokkal rendelkező és a rendszerhez végül is lojális szociáldemokrata párt felszámolása. Mind a belügyminiszter, mind a miniszterelnök, Kállay Miklós ily módon próbálta megvédeni a korlátozott parlamentáris rendszert a német mintákat követő hazai szélsőjobb „gleichschaltolási” politikájával szemben. Ezen túlmenően a konzervatív elit számára azért is volt létszükséglet az SZDP politikusainak érintetlensége, mert a szociáldemokraták „szabad” politikai tevékenységével – illetve a zsidókérdés nácikhoz képest mérsékelt kezelése, valamint néhány ellenzéki demokratikus párt legalitásának fenntartása mellett – lehetett bizonyítani a szövetségesek előtt, hogy az ország nem hódolt be teljesen a német birodalomnak.²⁴ A kommunistáknak azonban bűnhődniük kellett.

Az Andrássy-laktanyában történt események ennek ellenére nem csak a kommunista szervezkedések felszámolását jelezték. A nyomozás tétje az ország szívében aktivizálódó antifasiszta és németellenes erők totális megsemmisítése volt. E háborúellenes nemzeti mozgalmat sújtó veszteség hullám azért lehetett különösen nagy arányú, mert az 1941 őszi és az 1942 tavaszi időszak között a függetlenségi mozgalom valódi társadalmi támogatottságra tudott szert tenni. Az 1930-as évek közepén meghirdetett népfrontpolitika 1941–1942-es magyarországi al-

szociáldemokrata párt és a szakszervezetek tevékenysége veszélyezteti a hadiipari termelést, intézkedéseket kér. (Budapest, 1941. július 16.) Uo. 317–319.

²³ ÁBTL 4. 1. A-795 Dr. Wayand Tibor feljegyzései horthysta politikai detektív munkájáról. 43–44.

²⁴ SOMBOR-SCHWEINITZER József: Mennyire adtunk szabad mozgást a szociáldemokratáknak és a baloldalnak? In: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobb oldali mozgalmakról, 1932–1943.* 139–143.

kalmazása a kommunista pártot lehetséges szövetségesként jelentette meg azon németellenes pártok előtt, amelyek a háborúból való kiutat az ország demokratikus átalakításában is keresték. A kommunisták Hitler-ellenes összefogást hirdető, korábbi szektás magatartásukat, valamint a proletárdiktatúra azonnali megvalósítását elvető szövetségi politikája jelentős visszhangra talált a hazai németellenes polgári és baloldali körökben. Ennek a politikának Schönherz Zoltán volt az egyik kulcsfigurája. A kormányzat természetesen nem nézte jó szemmel a kommunisták térnyerését azon politikai irányzatoknál, amelyekre neki is szüksége lett volna. Ezért mindaddig szabad folyást engedett az állambiztonsági szervek büntetőeljárásának, amíg csak a kommunisták elleni hajtóvadászatról volt szó. Ugyanakkor a németek fegyvertársául szegődő magyar konzervatív jobboldali elit azt is elhatározta, hogy elrettenti a mérsékelt baloldalt a kommunistáktól. Erre tökéletesen megfelelt a hűtlenségi per.

Miért éppen Schönherz Zoltán volt a per első rendű vádlottja? Elsősorban azért, mert a Központi Bizottság tagja volt, és más, hozzá hasonló „kaliberű” kommunista politikus 1942 őszén még nem állt a bíróság rendelkezésére. Rajta kellett hát példát statuálni. A KB-tagok közül Rózsa Ferencet az eljárás során meggyilkolták, Szekeres Sándort, Gács Lászlót és Skolnyik Józsefet pedig csak a per lezárulta után fogták el a nyomozók. Az első számú bűnbak, a közellenség tehát Schönherz maradt. Mint kommunista csakis a legsúlyosabb büntetésre számíthatott. Az illegális baloldali szervezkedések tagjai az 1940-es alagi, majd az azt követő kárpátaljai és az 1941-es erdélyi kommunista-ellenes büntetőeljárások során súlyos, esetenként 10–15 éves börtönbüntetésekkel kaptak. Halálos ítéletek kiszabására nem került sor. Az „enyhe” verdiktek valószínűleg azzal függtek össze, hogy ezeknek a szervezkedéseknek a felderítése a német-szovjet háború előtt lezajlott már, és az ítéleteket nem a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága hozta meg. Kizárólag ott hoztak ez idő tájt halálos ítéleteket hűtlenség és fegyveres lázadás elkövetésének büntette miatt, ahol hadműveleti területté vagy partizántevékenységgel fertőzött zónává minősítették a kommunista

bűncselekmények helyszíneit. Ilyen territóriumnak számítottak 1941 nyarától a délvidéki, majd pedig a kárpátaljai országrészek, ahol jelentős – nem a KMP munkájához kapcsolódó – kommunista és „nemzetiségi”, nacionalista fegyveres partizán-tevékenység folyt.²⁵ Az Andrásy-laktanyában lezajlott 1942-es nyomozásra és azt követően a hűtlenségi per megrendezésére hadiállapot idején került sor, de a körülmények nélkülözték a közvetlen hadműveleti viszonyokat és a fegyveres ellenállást. A törvény azonban így is lehetőséget adott arra, hogy a hűtlenség elkövetésével vádolt személyeket a legsúlyosabb módon vonják felelősségre. Ehhez mindössze olyan kommunista szervezetnek kellett az élén állni, amely – a bírósági ítélet indokolása szerint – „ugyanazokat az eszméket követi és vallja, amelyekre a magyar fegyveres erővel harcban álló Szovjetország [sic!] állami berendezkedése felépült.”²⁶

Schönherz Zoltán és társai valóban szovjet kémek és a magyar hazához hűtlen személyek lettek volna? Az indokok szerint egyértelműen. Azzal, hogy Schönherz Moszkvában járt, és a Komintern felhatalmazásával tért vissza Magyarországra, a vezető politikai körök előtt bebizonyította, hogy szovjet kém. E „ténymegállapítás” független volt attól, hogy mindegyik akkor került sor, amikor a Szovjetunió és Magyarország között még nem létezett hadiállapot. De az sem számított bele a tényállásba, hogy a külföldről kapott utasítások pontosan mire vonatkoztak, és a kommunista politikus szervezőmunkája valójában mit is takart. A „Moszkvában járt kommunista kém” legendája az akkori háborús körülmények között – és az akkori politikai elit felfogása alapján – nem képezhetette mérlegelés tárgyát. A bíróság a vádlottak cselekményeit, politikai aktivitását, a függetlenségi mozgalomban játszott szerepüket kémkedésnek és hazaárulásnak tekintette. A hűtlenség elkövetését pedig azzal a súlyosbító – és valótlan – következtetéssel egészítette ki, amely szerint a

²⁵ A kárpátaljai területen folytatandó szervezkedésért ítélte halálra és végezte ki a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága 1942. október 3-án Oleksza Borkanyuk ukrán kommunista partizánparancsnokot.

²⁶ PIL 613. f. 21/18. ö. e. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének bírósága, mint ítéldbíró, Schönherz Zoltán és társai perében hozott ítélete. 16.

kommunista szervezkedés „célul tűzte ki a szovjet-országi hadsereg támogatását, és ez a szervezkedés és mozgalmi tevékenység minden tekintetben alkalmas is volt arra, hogy az ellenséget adott esetben segítse, és a saját haderőknek, valamint a szövetséges német haderőknek a hátszágban uralkodó rend felborítására irányuló törekvésükkel hátrányt okozzon.”²⁷ Mivel a „hütlenségi törvényben benne van, hogy azonos módon bírálendő el a saját vagy a szövetséges hatalmak érdekei elleni cselekmény”, ezért az is mindegy volt, hogy Schönherzék elsősorban nem hazájuk politikai vezetése, hanem a Magyarországot egyre inkább saját életteréről használó Harmadik Birodalom ellen gondolták megvalósíthatónak az antifasiszta összefogást.²⁸

Az indokolás mindazonáltal eltúlozta a kommunisták befolylását a hazai politikai életben. Az illegális, néhány száz tagot felvonultató KMP szervezőmunkája és szövetségi politikája akkor sem lett volna képes rá, hogy a Vörös Hadseregnek hathatós segítséget, a német haderőknek meg jelentős veszteséget okozzon, ha ez valóban szándékában állt volna. Komoly háborús hátrány okozására sem a párt ereje, sem tagjainak „kiképzése” nem volt elég. Forradalmi felkelés, fegyveres erőszak kiprovokálása, vagy az ellenségnek nyújtott bármilyen militáns segítség ráadásul nem is szerepelt a KMP programjában. Épp ellenkezőleg. A párt az „azonnali békét Magyarországnak” jelszóval próbált háborúellenes egységfrontot kialakítani.²⁹ A függetlenségi mozgalom az országnak a háborúból való kiválására és a különböző németellenes politikai erők szellemi-közéleti küzdelmére összpontosított. Az ítélet ezért nem a valós politikai szituációt, nem a megtörtént eseményeket tükrözte vissza, hanem egyfajta disztópiára vonatkozott, amely a konzervatív uralkodó elitet az első világháború vége óta folyton-folyvást rettegésben tartotta. E vélelem szerint a pacifizmust terjesztő és háborús vereségre játszó, külföldről szervezett forradalmi elemek „ösz-

²⁷ Uo.

²⁸ KÁDÁR Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978. II. k. 683.

²⁹ *Magyar forradalmi munkásmozgalom története*. Az MSZMP Párttörténeti Intézetének kiadása, Budapest, 1976. 368.

szeesküvése” a határon túl harcoló hadsereg hátszágában olyan felkeléshez vezet, amely vereségbe, pusztulásba és teljes összeomlásba taszítja a nemzetet ugyanúgy, mint ez 1918-ban történt. A „magyar tördőféselmélet” szellemisége visszaköszön a katonai törvényszék ítéletében, mely a háborúellenes mozgalom szervezését az „uralkodó rend felforgatására irányuló” cselekménynek minősítette. A kormányzat saját pozícióit féltette a demokratikus irányzatoktól, amelyek aktivitása – a Horthy-rendszer fennállásának időszakában nem először, de nem is utoljára – felidézte bennük az 1918–1919-es események tragédiáját, hatalmuk elvesztését. A „történelemtől” való rettegés alapvetően befolyásolta a politikai elit háború alatti magatartását, ezért a perrel minden „destruktív-baloldali” tömörülésnek üzentek Kállayék.

Az 1941 végén létrehozott Honvéd Vezérkar főnökének bírósága kifejezetten a kémkedési és hűtlenségi ügyekben járt el, de statáriális jellege miatt elsősorban az elrettentés volt a feladata. A bíróság felállításával egy szűk katonai vezetőréteg gyakorlatilag egy kézben egyesítette a baloldali mozgalmak és pártok elleni nyomozásokat, a 2. Vkf-osztály ügyészei révén a vádemelést és a vezérkar főnöke alá tartozó bíraskodást.³⁰ A törvényszék végeredményben a Honvéd Vezérkar főnökének utasításai alapján hozta meg ítéleteit, mivel a végső döntést a mindenkori vezérkari főnök mondta ki. Akaratát azonban a kormányzat vezetői informális csatornákon keresztül befolyásolhatták. Schönherz Zoltán és társai perében erre nem volt szükség, mivel megvalósult a bírósági „függetlenség” elve. A katonai érdekek érvényesítése előtt szabaddá vált az út. A hűtlenségi ügyekben indított nyomozásokban természetes volt, hogy a vezérkari főnök akarata felülírja a belügyminiszter elképzeléseit, még akkor is, ha a nyomozást lefolytató csendőri és rendőri szervek ez utóbbi felügyelete alá tartoztak. A gyakorlatban persze mind a vezérkar főnökének, mind a belügyminiszternek

³⁰ BÖLL Gábor: A VKF-2 szervezettörténete az újabb kutatások tükrében. In: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerk.: OKVÁTH Imre. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 92–93.

az *együttes akarata* érvényesült, amelyet gyakran kiegészített a miniszterelnök és a kormányzó direkt politikai elvárása is. Az 1942-es nagy büntetőperben ezek a közjogi méltóságok hallgattak, mert érdekeiknek tökéletesen megfelelt a kommunista párt lefejezése. Schönherz Zoltánnak és társainak ezért esélye sem volt a felmentő ítéletre, de még az enyhébb megítélésre sem. A német fegyverek sikereinek büvkörében élő katonai vezetés nem kegyelmezett.

Akadtak azonban jó érzésű emberek, akik vitatták a hűtlenség vádját és a katonai bíróság eljárásának illetékességét, ezért mentőtanúnak jelentkeztek. Az 1942. szeptember 29-én és 30-án tartott tárgyaláson olyan közéleti szereplők vallottak Schönherz Zoltán mellett, mint Andorka Rudolf tábornok volt madridi követ, a 2. Vkf-osztály 1937–1938 közötti vezetője, Szekfű Gyula történettudós, a konzervatív-nemzeti-keresztény eszmerendszer egyik teoretikusa, és Bajcsy-Zsilinszky Endre, a Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, egykori 1919-es fajvédő ellenforradalmár. Egyikőjüket sem lehetett azal vádolni, hogy a kommunista ideológia szimpatizánsai lettek volna, vagy hogy a Szovjetuniót támogatták. Ellenkezőleg. Mindannyian az ellenforradalmi rendszer elvhű támaszai voltak, és nem valószínű, hogy bármelyikük rokonszenvezett volna valaha is a baloldali, forradalmi eszmékkal. Mégis, az említett közéleti szereplők az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején szembekerültek a Nagynémet Birodalom terjeszkedésével és hazai követőinek háborúpárti politikájával. Elleneztek az angol-szászokkal, sőt a Szovjetunióval szembeni háborút is, valamint az „ezeréves alkotmány” szellemétől idegen zsidótörvényeket, és előre látták, hogy a németek oldalán viselt „bolsevizmus elleni keresztes hadjárat” csak az ország fasizálódásához és elvesztéséhez vezet. Mindannyian helyeselték ugyan a területi revíziót, de észrevették azt is, hogy a német szövetségnek köszönhetően visszaszerzett területekért majd be fogják nyújtani a számlát, s ez az ország alkotmányos berendezkedésének a végét fogja hozni. Ezért is támogatták a függetlenségi mozgalmat és – bár nem értettek egyet a KMP antifasiszta népfrejtpolitikájával – méltányolták a kommunisták antináci elszántságát. Mindezen okok

arra ösztönözték a védelem tanúit, hogy kiálljanak Schönherz Zoltán mellett. Bátor cselekedetükkel azonban nem tudták megmenteni az életét. Schönherzet 1942. szeptember 30-án a bíróság jogerősen halálra ítélte.

Ezek után „őrült versenyfutás” kezdődött. Húga, Klára, mindent megkísérelt testvére megmentése érdekében. Andorka Rudolf közvetítésével az utolsó szalmaszálba próbált megkapaszkodni és otthonában kereste fel a vezérkari főnököt. Hiába. Szombathelyi Ferenc vezérezredes nem volt hajlandó szóba állni a fiatalasszonnyal.³¹ Ahogy nem számított Ujszászy István vezérőrnagynak, a politikai nyomozásokat koordináló Államvédelmi Központ (ÁVK) vezetőjének véleménye sem, aki – miután hivatalból megküldték neki a halálos ítéletet – „kegyelemre méltónak” találta a kommunista politikus életét.³² Szombathelyi hajthatatlan maradt. 1942. október 8-án az ítéletet megerősítette, és annak végrehajtását elrendelte. Csökönységének döntő oka állítólag az volt, hogy a környezetében lévő hadbíró-tisztek meggyőzték arról: a németek nem vennék jó néven, ha a vezérkari főnök egy vezető kommunistának kegyelmet adna a szovjetellenes háború kellős közepén.³³ Ne feledjük: a német haderő ez idő tájt kísérelt meg döntő áttörést kicsikarni a déli fronton Sztálingrád térségében!

Szombathelyi Ferenc „záradékolásában”, azaz a bírósági ítélet megerősítésében azonban feltehetően más is szerepet kapott. Mint keménykezű parancsnok, kizárólag magának vindikálta a döntés jogát, és kegyelmet – ekkor még – nem ismert. Pedig nem számított németbarát katonatisztnak, kinevezését éppen annak köszönhette, hogy a konzervatív politikai elit 1941 késő nyarán már tehernek érezte elődje, Werth Henrik rajongásig fajúló német birodalmi elkötelezettségét. Szombathelyi az

³¹ Az esetet részletesen ismerteti: HOLLÓS Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF-2*. 365–366.

³² KOVÁCS Zoltán András: A Janus-arcú tábornok. Adalékok Ujszászy István vezérőrnagy pályaképehez. In: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. Vkf.-osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, Budapest, 2007. 92.

³³ HOLLÓS Ervin: i. m. 363–364.

adott körülmények között kitartott viszont a német szövetség mellett, és a győzelem reményében helyeselte az ország háborús terheinek növelését. Erélyes intézkedéseivel már korábban is kitűnt, amikor a délvidéki partizánmozgalom kíméletlen felszámolására adott parancsot, de akkor is, amikor az újvidéki vérengzésben részes katonatisztek – pusztán a tiszt kaszt védelmének szellemében – igyekezett mentetegetni.³⁴ Schönherz Zoltán azért sem kaphatott kegyelmet, mert az ítélet tökéletesen összhangban volt a rezsim valamennyi antikommunista jobboldali irányzatának és a vezető kormányköröknek az akaratával. Ahogy azt Szombathelyi 1945-ös visszaemlékezése során hivatali ténykedéséről írta; „a kormány tudta és beleegyezése nélkül egy lépést sem tettem”.³⁵ A polgári kormányzat éppúgy a halálát kívánta Schönherznek, mint a katonai vezetőréteg. Sem Keresztes-Fischer Ferenc, sem Kállay Miklós nem akart közbenjárni az életéért, nem is beszélve az „antikommunizmus lovagja”-ként emlegetett Horthy Miklósról. A jogállamiság látogatára mindig érzékeny konzervatív kormányzati elit reprezentánsai kellőképpen „szemérmesek” voltak ahhoz, hogy bármit is tegyenek egy halálra ítélt kommunistáért. Ráadásul a belügyminiszter és a miniszterelnök joggal hivatkozhatott volna „jogitörvényességi” szempontokra, mivel a katonai törvényszék felett egyikőjük sem bírt autoritással. A kormányzó esetében azonban mindez nem állt fenn. Horthy Miklós, mint legfőbb hadúr, formálisan is élhetett azzal a lehetőséggel, hogy befolyásolja a katonai törvényszék által hozott ítéleteket.³⁶ De miért is tették volna mindezt? Az ítélet egyrészt kifejezte politikai meggyőződésüket, másrészt esetleges közbenjárásuk egy kommunista életének megmentéséért a szövetségesek szemében semmit nem jelentett volna, ellenben a németek rosszállását azonnal kiváltja. Tanulságos ugyanakkor, hogy a későbbi, 1943 tavaszán és

³⁴ KALÓ József: *Szombathelyi Ferenc a magyar királyi honvéd vezérkar élén*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem BTK, 2010. 120. <http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/97153/5/ertekezes.pdf> Utolsó letöltés 2012. október 10.

³⁵ *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Szerk. és a bevezetőt írta: GOSZTONYI Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 43.

³⁶ KÁDÁR Gyula: i. m. II. k. 733.

őszén lefolytatott nagy kommunistaellenes perek fővádlottjait hiába ítélte halálra a Honvéd Vezérkar bírósága hűtlenség miatt, egyikőjükön sem hajtották végre az ítéletet. Életfogytiglani vagy 15 éves szabadságvesztéssel mindegyik kommunista vezető „megűszta”, holott a tényállás szinte ugyanaz volt, mint Schönherz esetében, a vezérkari főnöki posztot is Szombathelyi Ferenc töltötte be, és nem valószínű, hogy a németek örültek a kommunisták kegyelemben részesítésének.³⁷

Mi változott meg bő fél esztendő elteltével? A külpolitikai helyzet. A Hitler elleni nemzetközi koalíció előretörése 1943 folyamán a hazai konzervatív elitet arra készítette, hogy lazítson a német szövetségen. A németek sztálingrádi veresége, illetve a 2. magyar hadsereg elpusztítása a Donnál óvatosságra és az addigi háborús politika megváltoztatására ösztönözte a vezetést. Igaz, hogy ez a törekvés már Kállay miniszterelnökségének első hónapjaiban elkezdődött, de csak és kizárólag a nyugati szövetségesekkel való titkos kapcsolatfelvételre szorítkozott. A béketapogatózásokat még nem követték belpolitikai változások. 1943 közepétől azonban itt is némi elmozdulás következett be. A kormány tervbe vette, hogy az ország háborús szerepvállalását csökkenti, és az előretörő németbarát áramlatokat visszaszorítja.³⁸ A végrehajtás azonban felemásra sikeredett. A miniszterelnök igyekezett ugyan megszabadulni a defenzívába kerülő német szövetségéstől, amely szándékát mind London, mind Washington felé kétségbeesetten próbálta bizonyítani, de mere-

³⁷ Az 1943 májusában halálra ítélt két kommunista vezetőnek, Deák Györgynek és Mayer Arnoldnak Szombathelyi Ferenc 1943. július 12-én megkegyelmezett. (PIL 613. f. 21/23. ó. e. A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélőbíróság Deák György és társai perében hozott ítélete. 36.) Az 1942 végén lebukott Skolnyik Józsefet ugyancsak halálra ítélték, de neki is megkegyelmeztek 1943-ban, szintűgy, mint Szekeres Sándornak, Tonhauser Pálnak, Pataki Lászlónak és Szirmai Hédiének, akik a KMP-nek és utódszervezetének, a Békepártnak voltak a vezetői 1942–1943-ban. Széles körű demokratikus tiltakozás hatására valamennyinek Szombathelyi kegyelmezett meg 1944 januárjában. (*Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből*. III. k. 1935–1945. Összeállította: PINTER István, SVÉD László. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 488.)

³⁸ KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. 1–2. k. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 2. k. 14–16.

ven elzárkózott a Szovjetunióval való tárgyalásoktól, és a belpolitikai életben nem tekintette partnernek a baloldali pártokat.³⁹ Kállayék elodázó politikája a közelgő, Magyarországot érintő angolszász invázió vágyálmára épült, melynek segítségével elhárítható lesz minden, a rendszer fennmaradását veszélyeztető jobb- és baloldali törekvés. De míg a kormány és annak baloldali ellenzéke a cselekvésképtelenség állapotába került, addig a nyilasok ugrásra készen álltak. A szélsőjobboldal továbbra is jelentős hatalmi tényező maradt, és komoly előkészületeket tett a hatalom megragadására. Ezek a pártok jelentős erőt képviseltek a közigazgatásban, s kiterjedt informális hatalmuk révén igen erős nyomás alatt tartották a kormányt, amely kénytelen volt azzal a ténnyel is szembesülni, hogy a közvéleményt nem ő, hanem nyilas és a németbarát elemek befolyásolják. A kormányzat kivárási, halogató taktikája a németeknek és hazai támogatóiknak kedvezett.

Mégis, 1943 folyamán – nagyrészt a nemzetközi hadi események változásának függvényében – érezhető volt már egyfajta lazulás a baloldallal szembeni büntetőpolitikában. A kommunista szervezkedésért halálra ítélt vezetőket már nem végezték ki. Ugyanakkor a kormány tétova kísérletet tett a rendszer szélsőjobboldali ellenzőinek kordában tartására, és üzent a németeknek is. Sok huzavona és jogi mizéria után bünvádi eljárás alá helyeztette azokat a katona- és csendőrtiszteket, akik felelősek voltak az 1942 eleji újvidéki „razziáért”. A vád a legsúlyosabb bűncselekmény, a hűtlenség elkövetése volt. A Honvéd Vezérkar főnökének bírósága 1944 januárjában meghozott verdiktje életfogytiglani és többéves szabadságvesztésre ítélte az időközben német segítséggel az SS-hez átszökött honvédtiszteket.⁴⁰

A körülmények hatalma tehát változtatott némiképp azon az antikommunista gyakorlaton, amely 1942 őszén még Schönherz

³⁹ A második világháború alatti béketapogatózásokról, ezek bel- és külpolitikai hatásairól lásd JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

⁴⁰ MARKÓ György: *Csendőr tisztek a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének bírósága előtt. Rendvédelemtörténeti Füzetek*, 2011/4., 73-79. http://epa.oszk.hu/02100/02176/00010/pdf/RTF_24_073-079.pdf Utolsó letöltés: 2012. október 10.

Zoltán halálához vezetett. A hadműveleti területen kívül elkövetett hűtlenségért (azaz kommunista és antifasiszta politikai agitációért) 1943-ban és 1944 elején már „csak” életfogytiglani szabadságvesztés járt. Schönherz Zoltán justizmord ítéletének következménye egy ország tragédiájában öltött testet. A kommunista vezető kivégzése, társainak életfogytiglani és több évtizedes börtönbüntetése, egyszerű aktivisták internálása, a baloldali és más antifasiszta pártok állandó megfigyeltetése és zaklatása, mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon ne fejlődhessen ki az ország valódi nemzeti érdekeinek megfelelő, széles rétegekre hatni tudó demokratikus ellenállási mozgalom. A kormányzat a Hitler elleni nemzeti összefogást a kommunistaellenes nyomozások ürügyén teljesen ellehetlenítette. Hogyan is alakulhatott volna ez másként, hisz az uralkodó elit mindvégig tagadta, hogy az országban – az anglofil politikai attitűdön kívül – létezne a németekkel szembehelyezkedő legitim függetlenségi mozgalom, mert az ellenállás csak „a kormányzó tudtával kezdeményezett, a miniszterelnök által vezetett hivatalos kormányzati aktus” lehetett. Minden, ettől eltérő opposíció bolsevista törekvés, jobb esetben lekicsinylendő, illuzórikus elképzelés volt csupán.⁴¹ A vezető rétegek önös politikai érdekei saját országuk sorsánál is fontosabbaknak bizonyultak.

*

Schönherz Zoltán kivégzése óta több mint 70 év telt el. Küzdelme a szabad, független, demokratikus Magyarorszáért talán nem volt hiábavaló. Igaz, a valódi megpróbáltatások még csak ezután következtek. A sors fintora, hogy azok, akik Schönherz politikai és mozgalmi örököseinek tartották magukat, ugyanazt az elnyomást teremtették meg néhány évvel halála után, mint azok, akik ellen ő maga küzdött.⁴² Még a módszereket és a törvényeket sem kellett megváltoztatniuk. Elég volt azokat tökéletesíte-

⁴¹ KALLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* 2. k. 144., 147.

⁴² Sajnálatos tény, hogy a Schönherz Zoltán és társai ellen lefolytatott per hatodrendű vádlottja, az 1942-ben ügyvédjelölt Vida Ferenc azonos azzal a bíróval, aki 1958-ban több halálos ítéletet is hozott Nagy Imre és társai perében.

ni. Kevésbé közismert, hogy Rajk Lászlót és társait – a „köztársasági rendtörvény” megsértése, azaz a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés elkövetése mellett – a Népköztársaságban is hatályban lévő 1930. évi III. törvénycikk alapján ítélték halálra.⁴³ Ami a kommunisták megzabolozására jó volt Gömbösnek és Horthynak, az megfelelt Rákosinak is. A „fasiszta” hűtlenségi törvény a Rákosi-rendszer kempereiben is fontos szolgálatot tett a hatalomnak. Anakronizmusnak tűnik, de ha Schönherz életben marad, meglehet, ő is úgy jár, mint Rajk vagy a hazai illegális mozgalomban részt vevők többsége. Rákosi börtönében ült volna, vagy a pártapparátus csúcsára kerül. E kettő ráadásul nem is állt messze egymástól. Nem tudhatjuk. Az viszont biztos, hogy a magyarországi „létező szocializmus” (bárhogy is nevezzük a sztálini ihletésű „rákosista” és „kádárista” rendszereket) büneiért semmilyen értelemben nem volt felelős. Arról sem tehetett, hogy politikai kisajátítása már halála pillanatában elkezdődött. Az 1949 és 1989 közötti hivatalos állameszme nagyra értékelte Schönherz antifasiszta helytállását, büszke volt kommunistaságára, emlékét beépítette az állampárti kánonba, és a munkásmozgalom örökbecsű mártírként tartotta számon. A legutóbbi időig jó néhány oktatási intézmény és közterület őrizte emlékét. Azt az emléket, amelyet a kommunistának mondott rendszer alkotott meg egy kommunistáról. De a rezsim egy percig sem akarta, hogy a Schönherz Zoltán által megformált szellemiség újra életre keljen. A rendszert fenntartó politikának többet használt holtan, mint élve. Pedig 1956 őszén nem egy forradalmár követte példáját. Az országot elnyomó külföldi nagyhatalom és belső kiszolgálói elleni demokratikus összefogás eszméjét és gyakorlatát nem a KMP utódpártjai, hanem maga a „felkelt nép” valósította meg. A rendszerváltás környékén személye elhomályosult, helyére új „népi” hősök, antikommunista legendák kerültek, mivel – mint kommunista és mint a pártállami rezsim egyik nagy becsben tartott hivatkozási alanya – nem illett bele az új kurzus történelemfelfogásába. Mára tíz emberből jó, ha egy van, aki tudja,

⁴³ SOLTÉSZ István: *Rajk-dosszié. Soltész István dokumentumválogatása.* Láng Kiadó, Budapest, 1989. 134–136.

ki volt. Amikor manapság reneszánszát éli a Horthy-rendszer „hazafisága” és pozitív szereplőkként jelennek meg a történelem letűnt korszakának kétes figurái – azok az emberek, akik Schönherz Zoltán halálának felelősei –, nem lehet csodálkozni azon, hogy antifasizmusát, „egy terrorista komcsi” tevékenységét a közvélemény lassan-lassan ma is hűtlenségnek és hazaárulásnak tekinti.

Miért is? Mert szembezállt azokkal, akik az országot a nemzetre, a magyarságra, a területi revízióra, az ezeréves Szent István-i magyar birodalomra, a Duna-völgyi kultúrfölényre, a keresztény erkölcsiségre, az úri középosztályra, a rendies tekintélyelvre és hierarchiára, a feudális eredetű kiváltságokra, a rang- és címkorságra, a „rokonok” uralmára, az antiszemitizmusra, az ellenforradalomra, no meg jó adag bolsevikellenességre hivatkozva belerángatták a második világháborúba. Az igazi hűtlenséget és hazaárulást ők követték el. A történelem mindig másként ítél.